

ПСИХОДІАГНОСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРАХІВ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

PSYCHODIAGNOSTIC STUDY OF FEARS IN PRIMARY SCHOOL-AGED CHILDREN

У статті розкрито актуальність теми дослідження; виявлено взаємозв'язок між страхами молодших школярів та їхнім загальним психоемоційним станом: відчуттями тривожності, безнадії, самотності. Окреслено ієрархію страхів у дітей молодшого шкільного віку.

Дослідження засвідчило у цілому позитивний психоемоційний стан більшості дітей. Переважно їм притаманні потреби у спокої, самоствердженні, цілеспрямованій і спонтанній активності. Молодші школярам демонструють установки на подолання перешкод, дружню підтримку, мотивацію до розваг та комфортного стану. Також дітям властиві відчуття стійкості свого положення та бажання досягати успіхів. Однак певний відсоток дітей у кожній з обстежуваних груп зробив переважний вибір на користь додаткових кольорів, що свідчить про збереження у них особистісного конфлікту, компенсаторної поведінки і, як наслідок, стресового стану.

Визначено, що страх самотності інтенсивніше проявляється у дітей, які не змогли швидко адаптуватися до відчутних змін у своєму житті, пов'язаних із початком шкільного навчання. Більшість таких дітей раніше перебувала тільки в родинному колі і не відвідувала дошкільних закладів, тому у них виникають певні проблеми із соціалізацією, що викликає страх самотності і відчуття невпевненості у собі.

Страхи, пов'язані з учбовою діяльністю: страх осуду з боку учителів і батьків за погані оцінки чи поведінку, страх не виправдати очікування дорослих, страх виглядати гіршим за однокласників, страх неприйняття новим дитячим колективом тощо, призводять до формування перманентної тривожності у молодших школярів, яка, своєю чергою, підсилює і закріплює ці страхи.

Велику роль у подоланні страхів у дітей молодшого шкільного віку відіграють відносини у сім'ї і загальний психоемоційний стан батьків. Діти у цей період потребують посиленої підтримки і позитивного прикладу впевненості і стабільності.

Ключові слова: дитячі страхи, молодші школярі, учбова діяльність, психоемоційний

стан, психологічна адаптація, психодіагностика, психометрика.

The article highlights the relevance of the research topic and identifies the relationship between the fears of primary school children and their overall psycho-emotional state, including feelings of anxiety, hopelessness, and loneliness. The hierarchy of fears in primary school-aged children is outlined.

The study demonstrated an overall positive psycho-emotional state in most children. They predominantly exhibit needs for calmness, self-affirmation, and both purposeful and spontaneous activity. Younger schoolchildren show tendencies to overcome obstacles, seek friendly support, and are motivated by entertainment and comfort. Additionally, they have a sense of stability in their position and a desire to achieve success. However, a certain percentage of children in each of the studied groups showed a preference for additional colors, indicating the presence of personal conflict, compensatory behavior, and, consequently, a state of stress.

It was found that the fear of loneliness is more pronounced in children who have not been able to quickly adapt to significant changes in their lives associated with the start of school. Most of these children had previously only been within the family circle and had not attended preschool institutions, leading to certain socialization challenges, which in turn trigger fears of loneliness and feelings of insecurity.

Fears related to academic activities, such as fear of disapproval from teachers and parents for poor grades or behavior, fear of not meeting adults' expectations, fear of appearing worse than classmates, and fear of rejection by a new peer group, lead to the formation of persistent anxiety in younger students, which in turn intensifies and reinforces these fears.

Family relationships and the overall psycho-emotional state of the parents play a significant role in overcoming fears in primary school-aged children. During this period, children need increased support and positive examples of confidence and stability.

Key words: children's fears, primary school children, academic activities, psycho-emotional state, psychological adaptation, psychodiagnostics, psychometric.

УДК 159.922.736.3

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.64.9>

Іващенко А.І.

к.психол.н.,
доцент кафедри практичної психології
Університет Григорія Сковороди
в Переяславі

Карпенко С.М.

здобувачка другого (магістерського)
рівня вищої освіти
за спеціальністю 053 – Психологія
Університет Григорія Сковороди
в Переяславі

Актуальність проблеми. Дослідження страхів у дітей молодшого шкільного віку особливої актуальності набуває у зв'язку із цілою низкою чинників, які викликані російською агресією, це: вимушене переселення та міграція, які висмикнули дітей зі звичного оточення і способу життя, перехід до онлайн-навчання, стан підвищеної тривожності у батьків тощо. Ці чинники накладаються на те, що з початком шкільного життя почуття та переживання дитини наповнюються новим змістом. Навчальна діяльність вимагає від учня

рефлексії, повертає увагу дитини до самої себе. У такій діяльності головним є формування ставлення до себе як до суб'єкта учбової діяльності як активного, ініціативного та відповідального осередку перетворення умов цієї діяльності.

Незважаючи на те що молодший школяр значною мірою ще зберігає відкритість емоційних проявів, однак дитяча безпосередність, відкритість прояву почуттів поступово втрачаються. Поява нового виду діяльності – навчання, шкільна адаптація, нові складні

обов'язки, навчальна мотивація, формування міжособистісних відносин (учень – учень, учень – учитель, учень – учитель – батьки) – усе це викликає підвищену емоційну напруженість школяра та призводить до появи почуття тривоги [1, с. 99–102]. Обґрунтовуючи негативні почуття, дослідники виділяють ті, що зумовлені страхом невдач у соціальній взаємодії, неможливістю ідентифікувати джерело небезпеки, конфліктність самооцінки, наявність у ній протиріч між високими очікуваннями та особистісними якостями дитини, безпорадності, невпевненості у собі, навіть в агресивності, злості, роздратуванні, низькому рівні розвитку сформованості самосвідомості, самооцінки і саморегуляції [2, с. 38–40].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Брак необхідних ресурсів для підкріплення і розвитку позитивних емоцій у навчальному процесі в науковій літературі пояснюють порушеннями дитино-батьківських відносин та відносин у навчальному середовищі. Позитивне ставлення батьків до самих себе створює позитивний клімат у сім'ї та сприяє гармонійному емоційному розвитку дитини, знижує тривожність запобігає виникненню дитячих страхів (К. Рождерс [3]).

На думку низки дослідників (А. Ковалевська [4], Т. Прищепа [5], Л. Товкун [6]), основними чинниками, що впливають на зростання рівня негативних почуттів, є відсутність емоційного контакту з дитиною, обмеженість у спілкуванні з нею, незнання вікових та індивідуально-психологічних особливостей, неадекватні стилі батьківського виховання, такі як гіперопіка, симбіоз, виховний контроль через викликання у дитини почуття провини; символічний, авторитарний, емоційно-відштовхуючий стилі.

Чимало негативних почуттів зумовлені впливом різних субкультур, інформаційними засобами та комп'ютерними іграми, стилями дитячих взаємин, у яких відбувається розвиток емоційної сфери як у позитивному, так і негативному її сенсі. Відсутність актуальних і життєздатних еталонів поведінки, низький ступінь їх використання у життєвих ситуаціях дитини також є причинами виникнення дитячих страхів (Ю. Бабаян [7], А. Вавілова [8]).

Виклад основного матеріалу. Передумовами формування страху (прихованого чи явного) є зовнішні умови життя дитини: режим, взаємини, виховна тактика батьків, які визначають, утіляться ці передумови у тій чи іншій формі страху чи знайдуть своє нормальне вираження у вмінні реально оцінити рівень небезпеки.

Із метою виявлення особливостей страхів у молодших школярів та чинників, що впливають на їх формування, було проведено емпіричне дослідження у першому, другому та

третьому класах Копилівського ліцею Макарівської селищної ради Бучанського району Київської області. В експерименті взяло участь 64 дитини, з яких: 22 дитини – учні 1-го класу, 20 – учні 2-го класу, 22 – учні 3-го класу.

У дослідженні нами було використано загальнонаукові методи спостереження, опитування, якісної і статистичної обробки емпіричних даних, а також низку спеціальних методик:

- 1) колірний тест М. Люшера [9];
- 2) проєктивна методика «Дерево» (адаптація Л. Пономаренко) [10];
- 3) методика діагностики дитячих страхів «Страхи в будиночках» [11];
- 4) шкала безнадійності (А. Бек, А. Вейсман та ін.) [12];
- 5) діагностика рівня відчуття самотності (Д. Рассел, М. Фергюсон) [13].

1. Колірний тест М. Люшера. Мета: виявити особливості емоційного розвитку, наявність тривожності та агресивності.

Із 22-х учнів 1-го класу 4 (18%) першим вибрали синій колір, 4 (18%) – зелений, 3 (14%) – червоний, 4 (18%) – жовтий, 1 (4.5%) – фіолетовий, 3 (14%) – коричневий, 1 (4.5%) – чорний, 2 (9%) – сірий колір.

Із 20-ти учнів 2-го класу 4 (20%) першим вибрали синій колір, 3 (15%) – зелений, 3 (15%) – червоний, 3 (15%) – жовтий, 2 (10%) – фіолетовий, 2 (10%) – коричневий, 1 (5%) – чорний, 2 (10%) – сірий колір.

Із 22-х учнів 3-го класу 5 (23%) першим вибрали синій колір, 5 (23%) – зелений, 3 (13.5%) – червоний, 3 (13.5%) – жовтий, 2 (9%) – фіолетовий, 2 (9%) – коричневий, 1 (4.5%) – чорний, 1 (4.5%) – сірий колір (діаграма 1).

Узагальнення даних за кольорними вибірками дало змогу виявити найбільш характерний розподіл восьми кольорів за вісьмома позиціями. Було встановлено, що загальним для всіх трьох класів є пріоритетне положення основних кольорів (синього, зеленого, червоного, жовтого) на перших чотирьох позиціях і зміщення додаткових кольорів до нижнього краю розкладки. Цей факт дає змогу зробити висновок про позитивний психоемоційний стан більшості дітей. Однак певний відсоток дітей у кожній з обстежуваних груп зробив переважний вибір на користь додаткових кольорів (сірого, коричневого, чорного), що свідчить про збереження у них особистісного конфлікту, компенсаторної поведінки і, як наслідок, стресового стану.

2. Проєктивна методика «Дерево». Мета: визначення рівня соціальної та психологічної адаптації та самореалізації дітей. Позиції, які вибирає учень, є ототожненням свого реального й ідеального положень.

У ході застосування проєктивної методики «Дерево» Л. Пономаренко було встановлено,

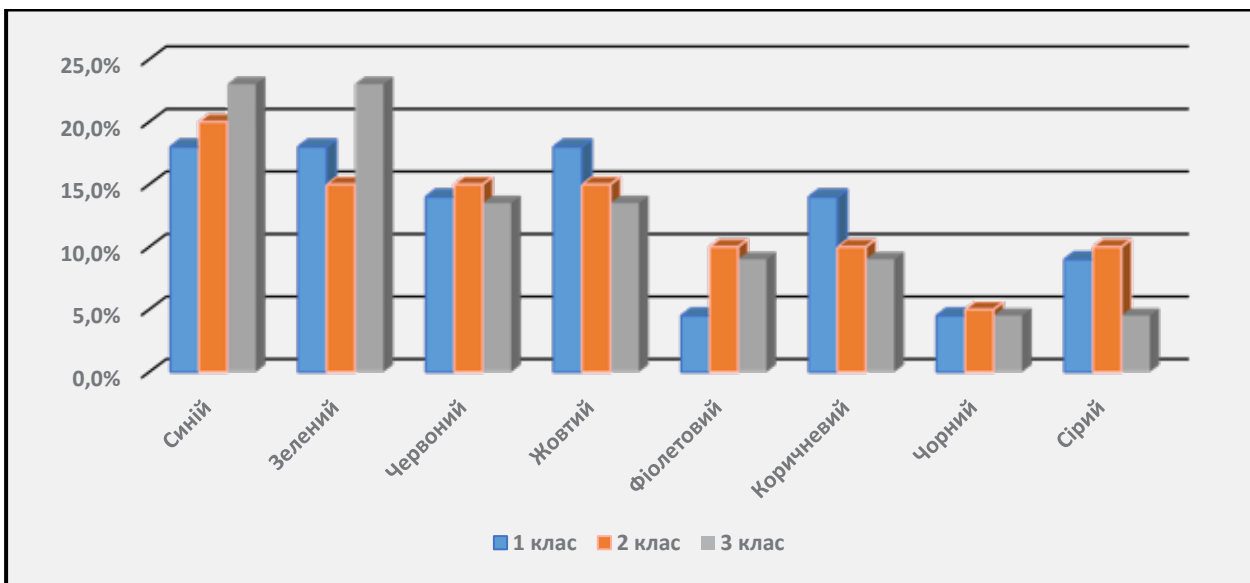

Рис. 1. Узагальнені дані за колірними вибірками учнів 1–3-х класів

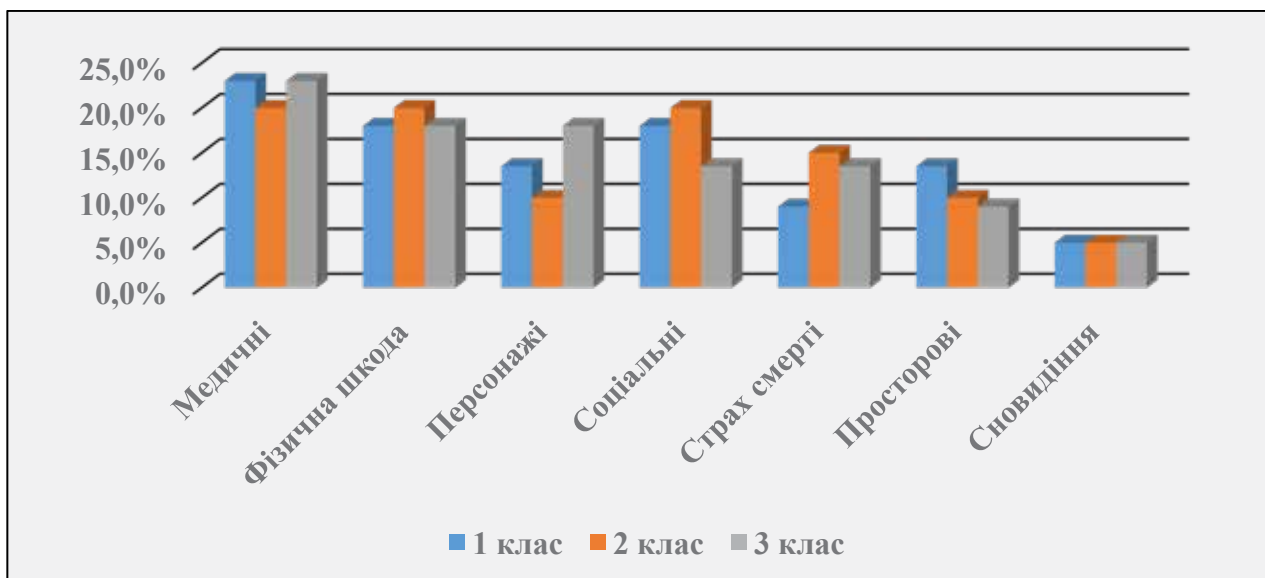

Рис. 2. Узагальнені результати виявлення страхів в учнів 1–3-х класів

що у дітей переважали позиції №№ 1, 3, 6, 7; №№ 4; №№ 2, 11, 12, 18; № 9; №№ 10, 15. Інтерпретація результатів засвідчила, що для більшості дітей характерні установки на подолання перешкод, дружня підтримка, мотивація до розваг та комфортний стан. Також їм переважно властиві стійкість положення та бажання досягати успіхів.

3. Методика діагностики дитячих страхів «Страхи в будиночках». Мета: визначення ієрархії страхів у молодших школярів.

Після проведення методики діагностики дитячих страхів нами були отримані такі результати:

Із 22-х учнів 1-го класу у 5-х (23%) переважають «медичні» страхи, у 4-х (18%) – страхи,

пов'язані із заподіянням фізичної шкоди, у 3-х (13,5%) – страхи тварин і казкових персонажів, у 4-х (18%) – соціально-опосередковані страхи, у 2-х (9%) – страхи смерті, у 3-х (13,5%) – «просторові» страхи, у 1-го (5%) – страхи жахливих снів та сновидінь.

Із 20-ти учнів 2-го класу у 4-х (20%) переважають «медичні» страхи, у 4-х (20%) – страхи, пов'язані із заподіянням фізичної шкоди, у 2-х (10%) – страхи тварин і казкових персонажів, у 4-х (20%) – соціально-опосередковані страхи, у 3-х (15%) – страхи смерті, у 2-х (10%) – «просторові» страхи, у 1-го (5%) – страхи жахливих снів та сновидінь.

Із 22-х учнів 3-го класу у 5-х (23%) переважають «медичні» страхи, у 4-х (18%) – страхи,

пов'язані із заподіянням фізичної шкоди, у 4-х (18%) – страхи тварин і казкових персонажів, у 3-х (13,5%) – соціально-опосередковані страхи, у 3-х (13,5%) – страхи смерті, у 2-х (9%) – «просторові» страхи, в 1-го (5%) – страхи жажливих снів та сновидінь (діаграма 2).

У дітей 1–3-х класів переважають «медичні» страхи, страхи, пов'язані із заподіянням фізичної шкоди, та соціально-опосередковані страхи. У третьокласників певне зростання порівняно з 1–2-м класами страху казкових персонажів пояснюється поширенням у середовищі школярів так званого «дитячого фольклору», де значне місце посідають всілякі «страшилки» на кшталт «чорної рукавички», а також поступовим відкриттям для себе масової культури, де зловісні персонажі представлені в широкому асортименті.

4. Шкала безнадійності. Мета: визначення інтенсивності відчуття безнадійності у молодших школярів.

У результаті застосування шкали безнадійності отримано такі результати:

Із 22-х учнів 1-го класу у 12-ти (54,5%) безнадійність не виявлено, 7-ми (32%) – безнадійність легка, у 3-х (13,5%) – безнадійність помірна.

Із 20-ти учнів 2-го класу у 10-ти (50%) безнадійність не виявлено, 6-ти (30%) – безнадійність легка, у 4-х (20%) – безнадійність помірна.

Із 22-х учнів 3-го класу у 11-ти (50%) безнадійність не виявлено, у 9-ти (41%) – безнадійність легка, у 2-х (9%) – безнадійність помірна (діаграма 3).

Можна констатувати, що група дітей, яка брала участь у дослідженні, продемонструвала відносно невисокий рівень безнадійності.

5. Методика діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності. Мета: виявити

інтенсивність страху самотності у дітей молодшого шкільного віку.

У результаті застосування методики діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності нами отримано такі результати:

Із 22-х учнів 1-го класу у 11-ти (50%) низький рівень відчуття самотності, у 9-ти (41%) – середній, у 2-х (9%) – високий.

Із 20-ти учнів 2-го класу у 10-ти (50%) низький рівень відчуття самотності, у 8-ми (40%) – середній, у 2-х (10%) – високий.

Із 22-х учнів 3-го класу у 10-ти (45,5%) низький рівень відчуття самотності, у 9-ти (41%) – середній, у 3-х (13,5%) – високий (діаграма 4).

Загалом високий рівень відчуття самотності спостерігається у незначній частини молодших школярів – 9–13,5% від загальної кількості, що взяла участь у дослідженні. Переважно це діти, які не змогли швидко адаптуватися до відчутних змін у своєму житті, пов'язаних із початком шкільного навчання. Більшість таких дітей раніше перебувала лише в родинному колі і не відвідувала дошкільних закладів, тому у них виникають певні проблеми із соціалізацією і пов'язаними із цим новими знайомствами з незвично великою для них кількістю людей (учителів, однокласників), підвищеними вимогами до відповідальності, необхідністю дотримуватися певних правил тощо. «Домашні» діти до цього не звикли і не завжди готові, тому вони потребують у цей період особливої уваги батьків і педагогів.

Висновки. У більшості школярів спостерігається позитивний психоемоційний стан. Дітям притаманні установки на подолання перешкод, дружня підтримка, мотивація до розваг та комфортний стан, а також дітям властиві стійкість положення та бажання досягати успіхів. У більшості учнів 1–3-х класів також не виявлена безнадійність і переважає

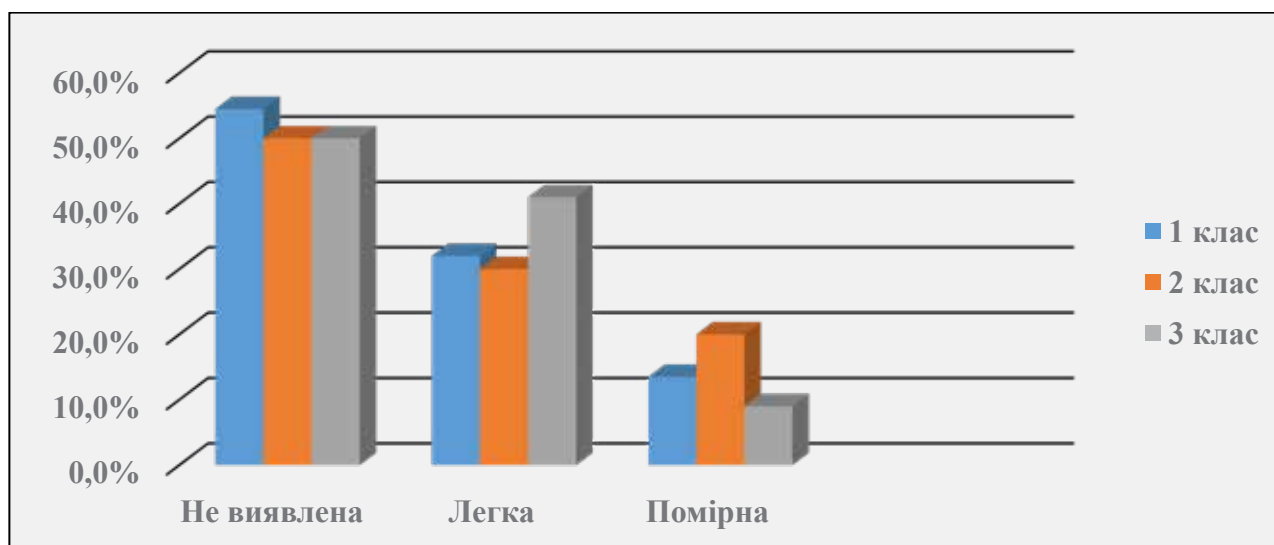

Рис. 3. Ступінь відчуття безнадійності в учнів 1–3-х класів

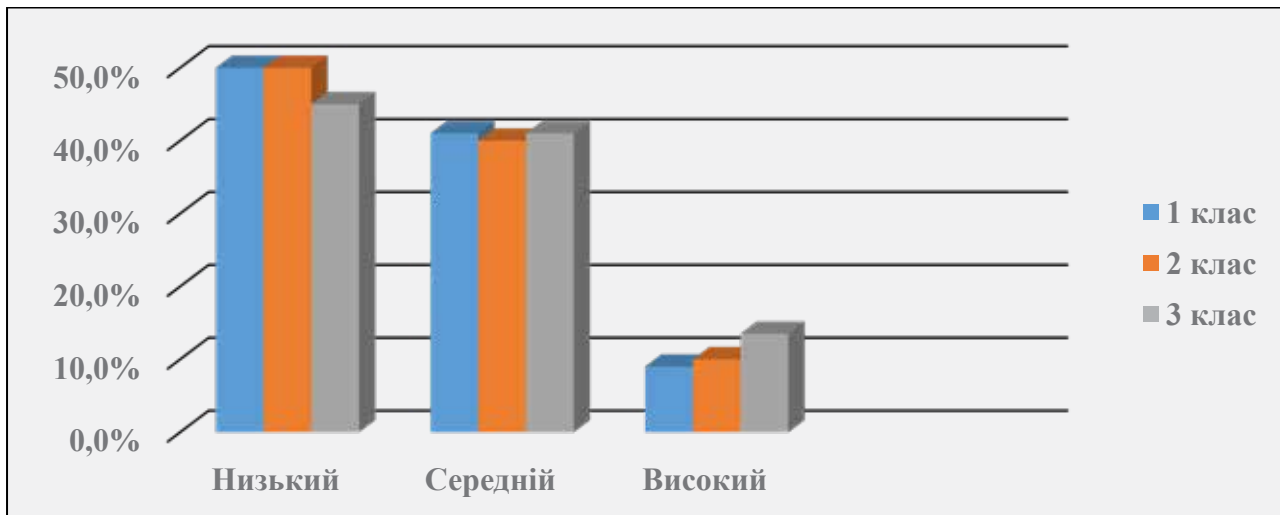

Рис. 4. Рівень відчуття самотності в учнів 1–3-х класів

низький рівень страху самотності. Однак у певного відсотку дітей зберігаються особистісний конфлікт, компенсаторна поведінка та стресовий стан.

Те, як учні справляються зі змінами, пов'язаними з початком шкільного навчання, може мати довгострокові наслідки для майбутніх досягнень. Виникнення страхів, пов'язаних з учбовою діяльністю: страх осуду з боку учителів і батьків за погані оцінки чи поведінку, страх не виправдати очікування дорослих, страх виглядати гіршим за однокласників, страх неприйняття новим дитячим колективом тощо, призводить до формування перманентної тривожності у молодших школярів, яка, своєю чергою підсилює і закріплює ці страхи.

Велику роль у подоланні страхів у дітей молодшого шкільного віку відіграють відносини у сім'ї і загальний психоемоційний стан батьків. Діти у цей період потребують посиленої підтримки і позитивного прикладу впевненості і стабільності.

Для отримання більш повного комплексного розуміння особливостей страхів у дітей молодшого шкільного віку перспективними будуть подальші дослідження кореляції особливостей дошкільного періоду життя зі страхами молодших школярів, а також динаміка трансформації цих страхів на наступних етапах становлення особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Коцур Н.І. Оцінка психічного здоров'я школярів за психологічними та медичними критеріями. *Молодий вчений*. 2016. № 9.1(36.1), С. 99–102.
2. Гуд Г.О. Особливості розвитку негативних переживань у молодшому шкільному віці. *Psychological*

Journal. 2019. Vol. 5. Is. 4. P. 38–52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psch_2019_5_4_5

3. Carl R. Rogers. *On Becoming a Person*. Robinson, 2016. 429 p.

4. Ковалевська А.О. Методи дослідження страхів дітей молодшого шкільного віку. *Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка*. 2012. Вип. 15. С. 265–274.

5. Прищеп Т. Страхи дітей. *Психолог*. 2007. № 9, С. 64–66.

6. Товкун Л. Фактори тривожності в навчальному процесі як негативні чинники порушення психічного здоров'я школярів. *Молодий вчений*. 2017. № 9.1 (49.1). С. 163–165.

7. Бабаян Ю.О. Взаємозв'язок тривожності та навчальної успішності молодших школярів. *Збірник наукових праць. Психологічні науки*. 2014. № 2(103). С. 18–21.

8. Вавілова А.С. Психологічні особливості страхів у молодших школярів. *Теорія і практика сучасної психології*. 2020. № 1. Т. 1. С. 140–144.

9. Тест Люшера. Інтерпретація методики. *Всеосвіта. Національна освітня платформа*. URL: <https://vseosvita.ua/c/news/post/72445>

10. Проєктивна методика «Дерево». *Всеосвіта. Національна освітня платформа*. URL: <https://vseosvita.ua/library/embed/0100dqvy-d36b.docx.html>

11. Методика «Страхи в будиночках» О. Захарова (у модифікації М. Панфілової). *Психологічний освітній сайт*. URL: <https://www.annadomina.com/metodika-na-viyavlennya-dityachix-straxiv-o-i-zaxarova-i-m-panfilova/>

12. Beck, Aaron T. BHS, Beck Hopelessness Scale. San Antonio, Tex. : New York : Psychological Corp. *Harcourt Brace Jovanovich*, 1988. URL: <https://www.carepatron.com/files/beck-hopelessness-scale.pdf>

13. Методика діагностики суб'єктивного відчуття самотності (Д. Рассел і М. Фергюсон). *StudFiles*. URL: <https://studfile.net/preview/7278969/page/6/>